

JAN KOFROŇ

KVALITATIVNÍ METODY JAKO NÁSTROJ NOMOTETICKÉHO POZNÁNÍ, ANEB MÁ SE ČESKÁ GEOGRAFIE CO UČIT?

KOFROŇ, J. (2012): Qualitative methods, is there something new to learn for Czech geography? *Geografie*, 117, No. 3, pp. 308–328. – This article aims to provide the first geographical account on case studies as a tool of nomothetic science in the Czech context. The first aim is to convince the reader that case studies can and should be used for nomothetic research. However, only those who subscribe under label of neopositivism or scientific (critical) realism will benefit from the outlined approach to case studies. Simply put, methodology tends to reflect our often unconscious epistemological positions. Second aim is to present several techniques of case selection which can help to generate and test theories. It is important to note, that the best research design rests on combination of quantitative and qualitative research, however, mastering of both techniques is a necessary precondition for such fruitful marriage of methods.

KEY WORDS: methods – case studies – theory – nomothetic – geografie.

Článek vznikl za finanční podpory výzkumného záměru geografické sekce PŘF UK „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ (MSM0021620831).

1. Úvod

Tento článek se zrodil jako reakce na opomíjení případových a komparativních studií a kvalitativních metod obecně coby nástroje nomotetického poznání (nejenom) v české geografii. Všeobecně lze tvrdit, že geografii schází v porovnání s jinými sociálními disciplínami silná metodologická základna. Uvedené platí jak pro formální modelování a statistickou analýzu, tak pro kvalitativní metody. Jejich součástí samozřejmě jsou i případové a komparativní studie, jimž se primárně věnuje tento článek. Případové studie se v našem kontextu obvykle stávají ateoretickými, silně popisnými a jen výjimečně přínosnými podniky. Někdy se zdá, jako by snad kvalitativní metody¹ měly umožnit vědu bez nároku na logiku výzkumu a jeho kumulativní charakter. Takový pohled bohužel přínos kvalitativních metod marginalizuje. Zdá se, že na poli metodologie (nejenom) česká geografie začíná zaostávat. Je přitom třeba zdůraznit, že se otázky kvalitativních metod v posledních letech hojně řešily na poli mezinárodních vztahů, sociologie a dalších sociálně-vědních disciplín. Naopak geografie od Sayerovy (1992) knihy „*Method in Social Science*“, jak se zdá, zaspala. Chceme-li úspěšně

¹ Za tragické nedorozumění považuji ztotožnění kvalitativních metod s dotazníkovým šetřením. Zde jde o záměnu způsobu sběru dat za výzkumný „design“ (shodně Gerring 2007, s. 69).

vést dialog ale i konkurenční boj s příbuznými, leč metodologicky vyspělejšími disciplínami, je nezbytné toto zaostávání odstranit.

Hned v úvodu zdůrazňuji, že mise článku se zaměřuje na ty, kteří chápou sociální vědy jako určitou analogii věd přírodních. Proto se článek obrací primárně na stoupence neopozitivismu či vědeckého realismu. Toto vymezení je zásadní, protože existuje velký rozdíl mezi kvalitativními metodami jako nástrojem epistemologií usilujících o vysvětlení (typicky pozitivismus) a epistemologií usilujících o pochopení (např. hermeneutika). Epistemologie usilující o vysvětlení mnohdy využívají kovariační principy (viz King, Keohane, Verba 1994; Gerring 2012b), zatímco epistemologie orientované na pochopení více pracují s textem (viz Denzin, Lincoln 2000), jak činí např. analýza diskurzu, metafor apod. K „naturalistické“ části sociálně-vědního spektra se obracím také v souvislosti se silným tlakem ze strany statisticky orientovaných badatelů, kteří mnohdy přehlížejí možnosti a sílu případových a komparativních studií. Zde je třeba zdůraznit, že statistické metody jsou pouze jedním z nástrojů sloužících k explanaci a kumulativnímu rozvoji vědy. Metody je třeba volit s ohledem na jejich vhodnost vzhledem k výzkumnému tématu, charakteru a množství dat, jež máme k dispozici a dispozicím badatele.

Článek si klade několik hlavních cílů. Za prvé chce ukázat, že případové a komparativní studie jako součást kvalitativních metod nelze a priori ztotožňovat s „postmoderní“ či idiografickou vědou. Jelikož případové a komparativní studie umožňují nomotetický výzkum, mohou být využity i badateli hlásícími se k neopozitivistické a vědecko-realistické epistemologii. Zároveň s tím poukážu na nevšímavost geografie ve vztahu k rozvoji metodologie případových a komparativních studií. Domnívám se totiž, že tento směr metodiky byl trestuhodně opomenut. Třetím cílem je snaha ukázat základní metody testování a generování teorií na podkladě úspěšných případových studií. I případové studie totiž dokážou podávat silné závěry, je však nezbytné, aby výběr zkoumaných případů, jakož i následné zobecnění výsledků proběhlo s velkou pečlivostí a rozmyslem. Na závěr se pokusím vystihnout některé silné a slabé stránky případových studií.

Zde je nezbytné vysvětlit, proč značná část literatury, na kterou referuji, pochází z oblasti mezinárodních vztahů. Neznamená to, že by se kvalitní případové studie neobjevovaly i v jiných oborech, ale (1) mezinárodní vztahy vzhledem k problému s malými velikostmi studovaných populací („malými N“) byly nuceny rozvíjet metodologii případových studií, díky čemuž dnes v této oblasti zřejmě dominují (Bennett, Elman 2007). (2) V mezinárodních vztazích se pojetí smyslu kvalitativních a kvantitativních metod téměř shoduje (viz King, Keohane, Verba 1994), zatímco v ostatních sociálních vědách (sociologie antropologie apod.) je kvalitativní výzkum pojímán spíše (či až výlučně) jako nástroj k „pochopení“, jen obtížně slučitelný s (neo)pozitivismem (Denzin, Lincoln 2000; Silverman 2011). (3) mezinárodní vztahy studují problematiku alespoň částečně srozumitelnou velkému okruhu čtenářů a (4) v neposlední řadě se také domnívám, že nejpalcivěji se diskutovaná problematika dotýká politických geografů. Jednak protože čelí stejným problémům jako političtí vědci (malá N omezující statistické analýzy, chybovost databází, problematičnost konceptů), ale také proto, že metodologická propast mezi politickým geografem a politickým vědcem fakticky znemožňuje vzájemnou diskusi.

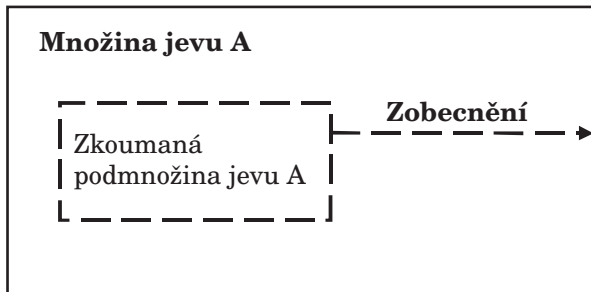
2. Nomotetické vs. idiografické, případové studie a geografie

V posledních letech došlo v české geografii k oživení na Západě již vyčpělého sporu o nomotetickou, či idiografickou povahu geografie (viz Hampl 2008 a Sýkora 2008). Bohužel, tento spor nevygradoval do tolik potřebné epistemologické debaty, týkající se metod použitelných pro ten či onen směr výzkumu. Zároveň účastníci této diskuse napomohli (1) určitému zastření podstaty idiografického a nomotetického a (2) zároveň nomotetický přístup nepřímě ztotožnili s indukcionismem. Ve vztahu k prvnímu bodu došlo k nepřímému a snad nechtěnému ztotožnění statistických (kvantitativních) metod s nomotetickým přístupem a případových studií s idiografickým (např. Sýkora 2008, s. 308 a 312). Dodám, že v případě Hampla (2008) šlo spíše o zdůrazňování role opakovatelnosti a induktivního přístupu, jehož efektivita je však nejvyšší právě u statistických metod. Nicméně ztotožnění nomotetického přístupu s kvantitativními metodami a idiografického přístupu s kvalitativními metodami by bylo chybou, neboť i případové studie mohou usilovat o širší generalizovatelnost a naopak statistické metody nemusí nezbytně tento cíl naplňovat.

Předně vyjasním rozdíl mezi nomotetickým a idiografickým. Prvotní názor by mohl znít, že nomotetické hledá opakovatelnost, zatímco idiografické jedinečnost (s čímž by souhlasil zřejmě Hampl 2008 i Sýkora 2008). Proti uvedenému nelze nic namítat, leč z pohledu metodologie nevystihuje zcela podstatu problému. Jako užitečnější proto vidím definici Levyho (2008a, s. 5), že esencí nomotetického přístupu je snaha přenášet zobecnění ze zkoumané množiny dat na data jiná (původně nezkoumaná). Nomotéti, na rozdíl od idiografů, tedy předpokládají možnost zobecnění mimo zkoumaná data (viz obr. 1). Velikost zkoumané množiny přitom sama o sobě nerozhoduje. I kvalitativní výzkum několika případů může tihnout k zobecnění na rozsáhlou množinu dat a spadat tak do škatulky „nomotetického výzkumu“.² A naopak někdy i výzkum zkoumající rozsáhlou množinu případů může odmítat snahy o jakékoliv zobecnění mimo původní množinu dat, čímž se přiblíží idiografickému pólu. Někdo by mohl zpochybnit možnost zobecnění z malého počtu případů, neboť nelze zajistit dostatečnou reprezentativnost výzkumného vzorku. K této problematice se ještě vrátím, nicméně již na tomto místě zdůrazním, že významnou otázkou je homogenost populace a relativní přesnost měření klíčových proměnných (blíže King, Keohane, Verba 1994). Pokud lze populace považovat za velmi homogenní a přesnost jejich měření za vysokou, pak i několik málo případů může disponovat překvapivě velkou reprezentativností. Samozřejmě v určité výhodě jsou ti, kteří aplikují deduktivně-nomologický výzkum, neboť je pro ně snazší zodpovědět otázku homogenosti populace. Naopak indukcionisté si nemohou být jisti, jsou-li jejich populace homogenní, neboť dopředu nemohou znát všechny relevantní nezávislé proměnné.

I přes výše řečené platí, že kvalitativní metody jsou častěji využívány jako nástroj pro idiografické poznání, zatímco kvantitativní metody mnohem častěji slouží poznání nomotetickému. Zároveň je také třeba chápat, že idiografické a nomotetické tvoří kontinuum, nikoli dvě jasně separované kategorie

² Dodám, že i část studií neusilujících o zobecnění navazuje na nomotetický výzkum. Takzvané jednovýstupové studie sice hledají vysvětlení jediného případu, ale to je postaveno na kombinaci obecně platných teorií (viz Gerring 2006).

Obr. 1 – Nomotetický výzkum, příklad empirické generalizace

a přinejmenším někteří autoři (např. Hampl 2008) je vnímají jako komplementární výzkumné strategie. V návaznosti pak lze tvrdit, že jednou z předností případových a komparativních studií je, že (jak dále ukážu) mohou být využity pro nomotetický výzkum a že zároveň mohou poukázat i na jedinečné a neopakovatelné charakteristiky určitého případu či skupiny případů. V tomto ohledu tak mohou případové a komparativní studie představovat vhodné propojení mezi krajními formami idiografického a nomotetického výzkumu. Toto propojení lze vzhledem k charakteru problémů, jež řeší většina sociálních věd, považovat za žádoucí, ne-li nezbytné. Absolutní příklon k idiografickému pólu by vedl k omezeným možnostem praktické aplikovatelnosti sociálně-vědních poznatků. Absolutizování nomotetických přístupů má pak tendenci vytvářet bezobsažné, byť logicky koherentní systémy, jejichž praktická aplikovatelnost je však také silně omezena, a to díky jejich extrémnímu redukcionismu a nerealistickým předpokladům (viz Martin, Sunley 2011).

Na závěr tohoto krátkého exkurzu do problematiky nomotetického a idiografického dodám, že pozice v tomto kontinuu je do značné míry ovlivněna třemi faktory: (1) řešeným tématem výzkumu a jeho charakterem (tj. je cílem nalézt obecné principy, či specifické vysvětlení, nebo podat popis určitého jevu bez nároku na vysvětlení), (2) předmetovou složitostí zkoumaného jevu (blíže Hampl 2008) a (3) epistemologickou pozicí autora, či celé vědní disciplíny – zatímco stoupenci (neo)pozitivismu budou zdůrazňovat dominantní úlohu nomotetických přístupů, stoupenci vědeckého (kritického) realismu se více přiblíží idiografickému pólu svým zdůrazňováním důkladné konceptualizace a role popisu ve vědeckém vysvětlení (viz Sayer 1992, s. 199–201). Lze tvrdit, že jednotlivé vědní obory se ve své pozici v kontinuu idiografické – nomotetické výrazně liší. Zatímco například historie či etnologie tíhne k idiografickému pólu, ekonomie či mezinárodní vztahy mnohem více zdůrazňují nomotetickou orientaci svého bádání. V případě geografie lze mluvit o zjevné rozdvojenosti. Ta plyne ze značné šíře řešených témat, rozličného epistemologického ukotvení autorů a v neposlední řadě také působí fakt, že geografie ze své podstaty plní jak funkci popisnou, tak funkci vysvětlující. I z toho vyplývá, že pro geografy by se otázka vhodného způsobu poznávání (idiografické vs. nomotetické, či úžeji induktivní vs. deduktivní) a metod uplatněných v jeho prospěch (kvantitativní, kvalitativní a jejich specifické varianty) měla vždy řešit zejména s ohledem na konkrétní výzkumný cíl.

Zaměříme-li se na druhý bod, je třeba zdůraznit, že nomotetický přístup (obr. 1) nelze výlučně ztotožnit s indukcionismem (snahou odvozovat teorie z pozorovaných empirických pravidelností). Deduktivní, či přesněji řečeno

deduktivně-nomologický³ přístup (tedy vytváření teorií za pomoci zjednodušujících⁴ předpokladů, jejichž předpovědi jsou až poté testovány na datech) lze považovat za stejně významný a užitečný. V posledních desetiletích zejména v USA převážilo využívání deduktivně budovaných teorií. Uvedené platí zejména v ekonomii (např. Olson, Zeckhauser 1966; Becker 1996) ale i politické vědě (Waltz 1979, Mearsheimer 2001, Glaser 2010 atd.). Význam dedukcionismu je také patrný v důrazu na produkci teorií a modelů (King, Keohane, Verba 1994; George, Bennett 2005; Krugman 2011). V tomto ohledu se jeví opomenutí dedukce jako problematické. Induktivní přístupy lze jistě akceptovat, ale spíše tam, kde (1) existuje dostatek kvalitních dat a kde (2) snaha zobecnit výsledky zůstává v hranicích interpolace a nestává se extrapolací. V tomto ohledu je pak na místě připomenout, že sám Hampl (20008, s. 23) zdůrazňuje omezenou četnost geografických systémů, což lze považovat za jedno z velkých úskalí uplatnění induktivního modelu poznání. Uvedené by však nemělo být chápáno jako jednoznačně upřednostnění deduktivního formulování teorií. Takto vytvořené teorie mnohdy trpí přílišným zjednodušením studovaného problému, které je však mnohdy nezbytné pro vytvoření jednoduchého a vnitřně logicky bezrozporného modelu.

Nomotetické úsilí obecně staví na několika základních metodách. Zejména se jedná o různé statistické metody, případové a komparativní studie a formální modelování. Pouze formální modelování (typicky aplikace teorie her) lze striktně přiřadit k deduktivnímu výzkumu (např. Krugman 1979, Becker 1996). Naopak statistické metody a případové a komparativní studie mohou být uplatněny jak v induktivně, tak v deduktivně-nomologickém výzkumu. Případové studie tak slouží jak pro odhalení vztahů mezi proměnnými (např. Scokpol 1979, Porter 1990) a následné vytvoření teorie, tak pro testování deduktivně vytvořených teorií (např. Mearsheimer 2001, Glaser 2010, Breznitz 2011). Přitom deduktivní tvoření teorií nemusí nezbytně vycházet ze sofistikovaných matematických postupů (jako de Mesquita et al. 2003, či Krugman 1979). Deduktivní uvažování v podobě tzv. „*Soft Rational Choice*“ nabývá verbalizované podoby (např. Mearsheimer 2001, Glaser 2010).

I přes výše zmíněné shodné uplatnění statistických a kvalitativních metod existují podstatné rozdíly v jejich možnostech. Statistické analýzy mohou zejména poskytnout odpověď na otázku (1) zda se postulovaný vztah vůbec projevuje a (2) jakou váhu ve výsledku má (ve srovnání s kontrolními faktory). Elementární podmínkou však je dostatečný počet případů (pro formální model minimálního počtu případů viz King, Keohane, Verba 1994, s. 213). Případové studie mohou za pomoci malého množství detailně studovaných případů buď stejně jako statistické (1) potvrdit, či vyvrátit existenci vztahu (blíže další kapitola), (2) případně rozkrýt kauzální mechanismus, což je bolavé místo

³ Za toto zpřesnění děkuji prof. Martinu Hamplovi.

⁴ Je třeba rozlišit užitečné zjednodušení komplexní reality (podporované Moem 1979 a v návaznosti Mearsheimerem 2001, s. 30) a spoléhání na jednoznačně chybné předpoklady. Obháječi využívání zjevně problematických předpokladů (např. Friedman, 1953, s. 14, či Waltz 1979, s. 5–6) zdůrazňovali, že rozhodujícím kritériem při posuzování smysluplnosti předpokladů je predikční schopnost a zobecnitelnost teorií z nich zkonstruovaných. Dokáže-li teorie s nerealistickými předpoklady předpovídat více empirických jevů a s větší přesností než teorie s realističtějšími předpoklady, potom je použití nerealistických předpokladů plně obhájeno.

Tab. 1 – Citace významných prací o kvalitativních metodách a komparativních studiích

Autor	Název publikace	Rok	Citací na WOS	Z geografických časopisů	Z geografických časopisů (v %)
Lijphart	Comparative Politics and Comparative Method	1971	298	6	2,01
Eckstein	Case Study and Theory in Political Science	1975	309	2	0,65
Ragin	Comparative Method, Moving Beyond Qualitative and Quantitative research	1987	937	17	1,81
Ragin	Fuzzy-Set Social Science	2000	394	11	2,79
Fearon	Counterfactuals and hypothesis Testing in political science	1991	114	0	0,00
King, Keohane, Verba	Designing Social Inquiry	1994	987	17	1,72
Mahoney	Path dependence in historical sociology	2000	263	19	7,22
George, Bennett	Case Studies and Theory Development in the social sciences	2005	424	2	0,47
Flyvbjerg	Five misunderstanding about case-study research	2006	191	3	1,57
Gerring	Case Studies principles	2007	118	4	3,39
Celkem			4035	81	2,01

Zdroj: ISI WOS (8. 10. 2011)

Pozn.: Jedná se o autorský výběr s kritériem minimálně 100 citací na WOS

statistických analýz. V případě induktivního výzkumu navíc mohou případové a komparativní studie lépe generovat hypotézy stran možných kauzálních mechanismů.

Formální modelování, statistické analýzy a kvalitativní metody tedy i přes některé odlišnosti slouží společnému cíli, díky čemuž mohou být propojeny do jednoho výzkumného rámce (příkladem Biddle 2004, či Lyall, Wilson 2009). Tím lze odstranit některé inherentní slabiny jednotlivých metod. V případě geografie však prozatím platí, že potenciál případové a komparativní studie pro nomotetický výzkum nebyl téměř využit. Tabulka 1 představuje výběr deseti zásadních prací z oblasti kvalitativních metod jakožto nástroje pro kauzální interferenci, či nomotetické poznání. Součet citací těchto prací činí 4 035, nicméně citace plynoucí z geografických časopisů tvoří pouhá 2 %.⁵ Logický závěr je, že geografie přehlédla prudký rozvoj této metodologie a zaspala. Z části by si uvedené opoždění šlo vysvětlit a omluvit tím, že hlavní práci na rozvoji této metodologie prováděli výzkumníci z oblasti politických věd, s nimiž geografie nemá významné styky. Nicméně např. Ragin, či Mahoney jsou autoři, které lze zařadit jak do politických věd, tak do sociologie. A příklad Flyvbjerga (2006) ukazuje, že ani ekonomický geograf není v geografickém prostředí příliš čten a citován, publikuje-li mimo obor. V případě geografie jistě působí i silný vliv

⁵ Přitom geografie patří mezi obory s dominantním vlivem článků a se standardním počtem časopisů.

post-strukturalismu, který je metodicky spíše orientován na dekonstrukci textu, analýzu metafor apod. Nicméně nelze tvrdit a to zejména v našem domácím kontextu, že by post-strukturalističtí (či postmoderní) autoři dominovali.

Uvedené neznamená, že by geografové neprováděli případové studie, nýbrž to, že je obvykle nepojímají jako nástroj k testování, či generování obecně platných teorií. V návaznosti na Lijphardta (1971) lze případové a komparativní studie rozčlenit do tří základních kategorií: (1) ateoretické, (2) interpretativní a (3) širší rodina případových studií přímo určená k testování a tvoření teorií. Do první kategorie náležejí obvykle historické práce, ale i mnoho geografických prací. Cílem je podat vyčerpávající popis či syntézu jevů a událostí v určitém konkrétním případě. Druhá kategorie zahrnuje studie explicitně využívající teoretický rámec pro uspořádání svých zjištění a následné narace. Zde je však teorie předem vnímána jako vhodný explanační rámec a obvykle chybí snaha o její testování. Třetí skupina naopak zahrnuje případové studie (jako „*plausibility probe*“, deviantní případy apod.), jejichž primární úlohou je vytvořit či otestovat teorii. Zejména v případě českých geografických prací se jen minimum článků snaží vyvinout teorii, či ji potvrdit nebo vyvrátit (a to bez ohledu na použitou metodu). Lze tedy tvrdit, že třetí kategorie případových studií u nás takřka absentuje, přičemž situace v západní geografii není o mnoho lepší (kvalitní výjimkou představuje např. Breznitz 2011). Pracují-li již někteří s teoriemi, jedná se spíše o explanační rámec, který však sám o sobě není explicitně testován (Chromý, Skála 2010; Pavlínek, Ženka 2011, 2010 ad.). Zjevně se tedy jedná o druhou výše zmíněnou kategorii případové a komparativní studie. Přinejmenším stejně časté jsou studie, které mají spíše povahu empirických šetření s omezeným teoretickým úvodem bez snahy o odvážnější generalizace (např. Ženka 2008; Jelen 2009; Dostál, Akcali, Antonsich 2011). Na následujících řádcích se pokusím nastínit několik základních strategií pro vstup do třetí (teoretické) kategorie případových studií. Uvedené neznamená, že by první dvě kategorie měly vymizet, lze je právem považovat za významné. Nicméně sběr dat bez snahy o teoretické završení nelze považovat za konečný cíl vědy. A provozování (v Lijphardtově pojetí) interpretativních studií na základě nedostatečně otestovaných teorií, propůjčuje těmto teoriím nezasloužený status.

3. Případové studie jako nástroj nomotetického poznání

Chceme-li pracovat s případovými studiemi jako s nástrojem nomotetického poznání, je třeba je náležitě uchopit. Případy zde musí vystupovat jako zástupci širší třídy jevů, nikoli jako jedinečné události (viz Gerring 2004, s. 344). Daný případ tak sdílí klíčové charakteristiky s jinými případy téže třídy a zároveň se výrazně odlišuje od případů tříd jiných. Uchopíme-li takto případovou studii, potom lze očekávat možnost zobecnění dosažených výsledků na danou třídu jevů (případů). Zdůrazňuji, že aplikování níže uvedených postupů má význam pouze tam, kde pracujeme s teorií orientovanou na kauzální vztah – mechanismus⁶. Je-li „teorie“ ve skutečnosti deskriptivním konceptem (což je v geografii

⁶ V návaznosti na Gerringa (2012a, s. 21 a 22) kauzální teorií rozumím výrok, že nezávislá proměnná X ovlivňuje závisle proměnnou Y ($X \rightarrow Y$), zatímco za deskriptivní vztah považují tezi, že indikátor I odpovídá latentnímu konceptu zájmu L ($I - [L]$).

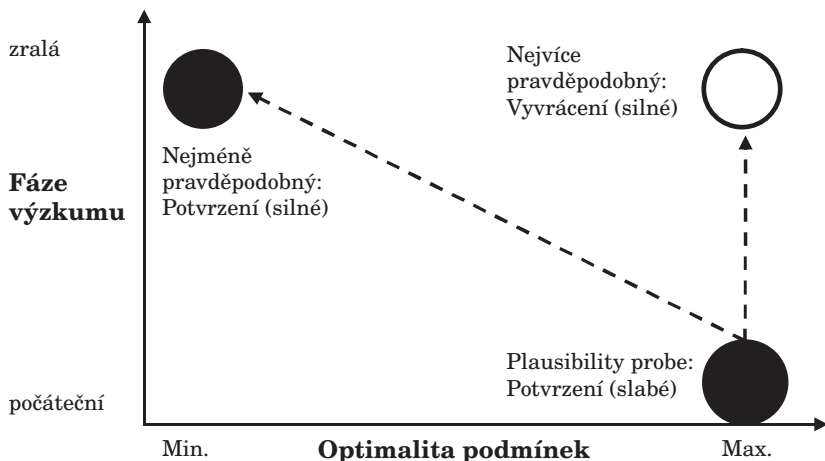
typické), potom se na ní vztahují pravidla formování konceptu, či deskriptivní inference (Gerring 1999, Gerring 2012a).

Abych předešel případným nejasnostem, pokusím se vyjasnit zde uplatněné chápání pojmu teorie, přičemž však zdůrazňuji, že použití tohoto termínu bývá velmi mlhavé a navíc odlišné napříč jednotlivými disciplínami, zejména pak mezi skupinami přírodních a sociálních věd. Jednoduchou, ale výstižnou definici (sociálně vědní) teorie podal Van Evera (1997, s. 9), který teorii definuje jako: „Kauzální zákon (zjistil jsem, že A způsobuje B‘), nebo kauzální hypotéza (domnívám se, že A způsobuje B‘) doprovázené vysvětlením kauzálního zákona či hypotézy, které vysvětluje jak A způsobuje B.“ Přitom teorie mohou být jak velmi obecné, tak úzce zaměřené a konkrétní. Mohou obsahovat interakci několika proměnných nebo mohou popisovat pouze vztah jedné nezávislé a závislé proměnné. V případě sociálních věd je třeba akceptovat situaci, kdy (alespoň dočasně) spolu soupeří dvě či více teorií vysvětlující tytéž empirické otázky, aniž by bylo možno mezi nimi jednoznačně rozhodnout. Sociálně vědní teorie mnohem častěji než teorie přírodovědné čelí určitému množství pozorování, která teorii neodpovídají. Zcela mimo rozsah tohoto článku leží definice dobré, či užitečné teorie, která se přirozeně vztahuje k epistemologickému ukotvení autorů a sleduje pak i rozdílné aspekty jako predikční schopnost a zobecnitelnost či realističnost výchozích konceptů a přesné zachycení kauzálního mechanismu atd. (srovnej Sayer 1992 a 2000, Friedman 1953, Waltz 1979 a MacDonald 2003 aj.).

3.1. Testování teorií

Testování teorií představuje jeden z nejdůležitějších úkolů nomotetického bádání. Oproti obecnému přesvědčení, i jeden jediný případ může silně podpořit, či vyvrátit teorii (Eckstein 1975). Abychom takové možnosti dosáhli, musí být námi testovaná teorie relativně deterministická s pokud možno jedinečnými předpověďmi (viz Van Evera 1997, s. 30–32 a Gerring 2007). Mnohem těžší bude testovat teorii se silně probabilistickými předpověďmi, které jsou navíc shodné s předpověďmi dalších teorií. Jak dále připomíná Van Evera (1997, s. 35), je vždy vhodné pokusit se o testování maxima hypotéz odvoditelných z teorie (popřípadě vícera teorií najednou), což podrobí teorii komplexnějšímu testu (zvýší počet pozorování uvnitř daného případu). Hlavní strategie výběru případů pro testování teorií zahrnují tzv. „*plausibility probe*“, nejvíce a nejméně pravděpodobné případy. Následující řádky se soustředí pouze na základní metody využívající kovariace proměnných. Je však nezbytné dodat, že zejména vědečtí realisté v poslední době stále více propagují „*process tracing*“, který se namísto sledování prosté kovariace snaží detailně stopovat průběh kauzálního procesu (viz George, Bennett 2005; Collier 2011). Lze dodat, že i výběr příkladů pro „*process tracing*“ běžně staví na logice výběru případů v kovariačních testech.

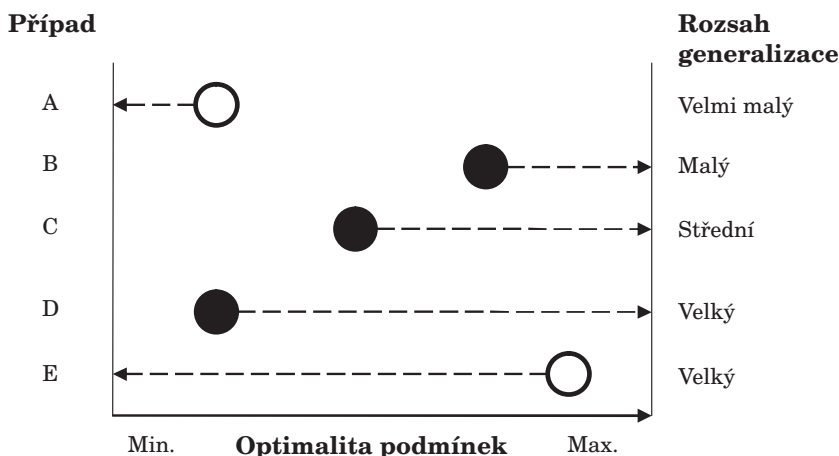
Snaha zamítnout teorii s využitím případových studií by v optimálním případě měla sledovat logiku nejpravděpodobnějšího případu. Tedy případu, u nějž by teorie očekávala jednoznačný (pozitivní) výstup, ale kde nalézáme výstup zcela odlišný. Takový případ obvykle kombinuje (1) vysoké hodnoty na nezávislé proměnné (Bennett, Elman 2007) a (2) nepřítomnost významných

Obr. 2 – Od „Plausibility Probe“ k extrémním testům. Plné kolečko – potvrzení vztahu, prázdné kolečko – nepotvrzení vztahu.

blokačních mechanismů. Zatímco význam prvního bodu je zřejmý, u druhého se krátce zastavím. Řada teorií totiž postihuje jen omezený výsek reality (vztahy pouze několika proměnných), a proto je možné, že závislou proměnnou ovlivňují jak nezávislé proměnné, s nimiž naše teorie pracuje, tak další proměnné, které teorie neuvažuje (ty přitom mohou působení naší nezávislé proměnné jak posilovat, tak blokovat). Například existence vztaku také umožňuje letadlům překonat gravitaci, což však nečiní teorii gravitace neplatnou. Je-li naším cílem ověřit obecnou platnost (nikoli relativní lokální význam) teorie, musíme tedy zvážit, nakolik se vůbec může zkoumaný vztah projevit. Selželi teorie za výše zmíněných optimálních podmínek, zřejmě nebude fungovat ani nikde jinde. Než však teorii definitivně zamítneme, je dobré prozkoumat příčiny jejího selhání. Může se ukázat, že selhání teorie vzniklo v důsledku (1) neexistence postulovaného kauzálního mechanismu, (2) v důsledku jiného působícího kauzálního mechanismu, či (3) nepřítomnosti některé (do té doby neuvažované) antecedentní podmínky. Pouze v prvním případě můžeme mluvit o definitivním vyvrácení teorie. Ve druhém případě spíše dochází k oslabení významu teorie. A třetí případ pak volá po dodefinování teorie. Za povšimnutí stojí, že strategie výběru nepracuje s typičností případu, naopak. Krom holého faktu, že daný případ spadá do množiny zkoumaného jevu, může být v ostatních ohledech výrazně netypický, zejména pak svým „optimálním“ kontextem, tj. kontextem, který vylučuje působení blokačních mechanismů.

Hojně zmiňovaným příkladem „nejvíce pravděpodobné“ studie se stalo Gourevitchovo (1978, s. 422–424) zpochybnění Wallersteinovy (1974) teorie světového systému. Wallersteinova teorie předpokládala, že centrální pozice v ekonomickém systému produkuje silné státy a naopak periferní pozice státy slabé. Gourevitch jako malý test vytvořil seznam států jádra a silných států v roce 1550 a 1700 a došel k překvapivému zjištění, že rozhodně ne všechny státy jádra lze považovat za silné a naopak, že řadu států zcela mimo ekonomické jádro lze považovat za silné (Prusko, Rakousko, či Švédsko). Sekundárním problémem teorie také je, že neumí vysvětlit variaci forem silných států v jádru – teorie

Obr. 3 – Generalizační schopnost v závislosti na optimalitě podmínek. Plné kolečko – potvrzení vztahu, prázdné kolečko – nepotvrzení vztahu. Šipka značí směr zobecnění a její délku lze ztotožnit s významem zjištění.

selhala. Jelikož Wallersteinova teorie byla vyvinuta právě na příkladu Evropy 16. století, zjevně se jedná o nejpravděpodobnější možný příklad a lze očekávat, že za méně příhodných podmínek by si vedla ještě hůře. Gourevitchův test tak významně zpochybnil funkčnost teorie.

Soustředíme-li se na otázku potvrzování teorií, potom lze vidět dvě cesty. Stojíme-li na začátku výzkumu s novou doposud netestovanou teorií, potom lze teorii testovat na jejím velmi pravděpodobném případě (tzv. *plausibility probe*). Význam zde je dvojitý. Jednak neprojde-li teorie tímto lehkým testem, nemá smysl ji dále zkoumat (viz výše). Za druhé, takový test poskytuje příležitost pro další zpřesnění teorie, či pro specifikování kauzálních mechanismů. Naopak jedná-li se o teorii, která prošla elementární diskusí a testováním, potom se spíše budeme snažit ukázat na širší její působnosti. Tento cíl nejlépe naplníme nejméně pravděpodobnými případy. Tedy případy, kde daná teorie má velmi ztížené podmínky pro svou platnost (opak nejpravděpodobnějšího případu). Pokud i v takových případech teorie funguje, potom se výrazně zvyšuje důvěra v její platnost a relativní význam. Zjednodušeně tak lze tvrdit, že jak ukazuje obrázek 2, počáteční výzkum se soustředí na „*plausibility probe*“, zatímco pozdější testy se rozbíhají směrem k nejméně a nejvíce pravděpodobným případům.

Nepřekvapí, že úspěšných nejméně pravděpodobných případů nacházíme v sociálních vědách minimum. Výjimkou je případová studie z knihy „*Military Power*“ (Biddle 2004) „operace Goodwood“. Biddle testuje svou teorii „*force employment*“ vůči tradiční teorii převahy. Zjednodušeně řečeno, jeho teorie říká, že vojenské vítězství primárně závisí na způsobu, jakým jsou zasazeny vojenské síly. Vítězství v moderní bitvě vyžaduje decentralizované řízení, vysokou samostatnost jednotek a jejich schopnost využít terén v obraně i útoku. Naopak tradiční teorie převahy říká, že vítězství závisí na kombinaci početní a technické převahy. Operace Goodwood (18.–20. 6. 1944) proběhla za totální numerické převahy Spojenců vzhledem k bránícím se Němcům, přičemž technologickou úroveň lze celkově vnímat jako vyrovnanou, či mírně favorizující

Spojence. Za této situace by teorie převahy očekávala jasné vítězství Spojenců a průlom německé obrany. Teorie „*force employment*“ se však soustředí na způsob zasazení sil. Zatímco Spojenci aplikovali nemoderní taktiku spočívající ve vysoké koncentraci, centralizovaném rozhodování a bez snahy o využití terénu, Němci naopak aplikovali moderní taktiku. Biddlova teorie tak očekává německý úspěch. Obě teorie tedy předpovídají opačné výsledky. Zatímco pro teorii převahy se jedná o (téměř) nejpravděpodobnější případ (díky vysoké spojenecké převaze), pro teorii „*force employment*“ jde o nejméně pravděpodobný případ (z téhož důvodu). Vzhledem k tomu, že operace Goodwood vůbec nedosáhla vytyčených cílů, lze považovat teorii „*force employment*“ za silně potvrzenou a teorii převahy za výrazně zpochybněnou.

Lze se tázat, jak postupovat, nelze-li testovat případy blízké se optimálním, či naopak silně suboptimálním podmínkám.⁷ Rozhodně bychom v takovém případě neměli opustit celý výše zmíněný výzkumný design. V takový okamžik je nezbytné uvědomit si omezenou generalizační schopnost našich testů. Jak ukazuje obrázek 3, případy spolu s tím, jak se vzdalují od svého optimálního (extrémního) umístění na ose optimality, ztrácejí svou generalizační sílu. V těchto případech tedy musí výzkumník upravit rozsah generalizace svých výsledků. Zatímco tedy případy D a E (na obr. 3) nesou mimořádný význam ve vztahu k testované teorii (potvrzují ji v nejnepříhodnějších a naopak zamítají v nejpríhodnějších podmínkách), případy A, B a C mají mnohem omezenější dopad. Jejich zjištění nelze považovat za nikterak převratná, nicméně přinejmenším pomáhají definovat rozsah platnosti určité teorie, což představuje významný vědecký úkol. Zdůrazněme, že generalizovatelnost je zde jednosměrná, tj. k příhodnějším, resp. k méně příhodným podmínkám.

3.2. Vytváření teorií

Chceme-li vytvořit teorii s využitím případových studií, nabízí se několik základních cest, z nichž se zmíním o (1) zkoumání případů s extrémními hodnotami na zájmové proměnné a (2) kontrafaktuálních studiích. Uvedené výzkumné designy samozřejmě představují induktivní směr výzkumu, nicméně klíčové je, zda dokážeme přijít s explanací, nebo zda skončíme jen s bezradnou korelací dvou proměnných.

3.2.1. Extrémní hodnoty

Nemáme-li příliš představ o možných kauzálních příčinách určitého jevu, jeví se jako vhodná počáteční strategie kvalitativní analýza několika málo případů s výraznou hodnotou na závislé proměnné. Chceme-li např. znát příčiny úspěšného ekonomického rozvoje, je lepší soustředit se na ekonomicky úspěšné státy (Porter 1990). Přinejmenším tato první fáze je zcela intuitivní a běžně aplikovaná. Ve druhé fázi výzkumu je však nezbytné provést srovnání s případy, které naopak vykazují velmi malou hodnotu na závislé proměnné. Můžeme

⁷ Přestože musíme učinit maximum pro výběr nejlepších možných případů, je jasné, že někdy to z jazykových, legálních či finančních důvodů nelze.

tak zkontrolovat, zda se vysvětlující proměnná nenachází i v těchto případech. Pokud ano, zjevně se nejedná o hledanou proměnnou, v nejlepším jde o „triviální nezbytnou podmínku“ (viz Braumoeller, Goertz 2000). Ačkoliv kritika prací postrádajících tuto druhou část výzkumu má dlouhou tradici (viz King, Keohane, Verba 1994, s. 134 kritizující Portera 1990), bohužel stále dochází i v kvalitních časopisech k tomuto pochybení (např. Ling, Dale 2011). Je zřejmé, že do takového výzkumu bychom měli vstupovat s jasně definovanou zájmovou proměnnou, tedy musí nám být jasné, co zkoumáme. A ačkoliv náš výzkum bude induktivní, přesto je vhodné vědět, na které potenciálně významné faktory se zaměřujeme. Ani v tomto případě tedy nemůžeme zahájit studii jako zcela ateoretickou, protože nelze zkoumat všechny potenciálně působící proměnné v jednom výzkumu. Zvyšování počtu zkoumaných proměnných při konstantní velikosti zkoumané množiny případů navíc vede, a to platí i v případě kvantitativního výzkumu, k neefektivitě výzkumu (blíže King, Keohane, Verba 1994, s. 183). Zjevným problémem takovýchto výzkumů tedy zůstává nemožnost kontrolovat všechny potenciálně působící proměnné a jejich kombinace.

3.2.2. Kontrafaktuály, řešení při nedostatku případů?

V určitých situacích se nám nedostává případů, které by mohly posloužit pro vytvoření nové teorie, resp. její testování. V takový okamžik se můžeme rozhodnout pro „částecný“ myšlenkový experiment. Vytvoříme neexistující případ a ten následně studujeme. Při využití kontrafaktuálních případů je třeba uvědomovat si, že ač mohou fungovat jako základ pro novou teorii, samy o sobě stojí na jiných teoriích, či alespoň akceptovaných generalizacích (Fearon 1991). Při vytváření kontrafaktuálů bychom se měli držet minimalistické zásady. Tj. měli bychom z výchozích podmínek (hodnot proměnných) změnit co nejméně a pokud možno co nejvíce vycházet z existujícího případu. Je třeba si uvědomit, že zásadnější změny (tj. změny více proměnných najednou, či výraznější změny) mohou vyústit v naprostou nereálnost případu jako takového. Navíc, čím více změníme, tím nejistější je náš výsledek (blíže Levy 2008b). Čím výrazněji se výsledek kontrafaktuálu odlišuje od výsledku existujícího případu, tím významnější je působení zkoumané (manipulované) proměnné. Obecně je však třeba vnímat kontrafaktuály zejména jako poslední možnost v případech, kdy není na výběr alternativní výzkumný design.

Příkladem kontrafaktuální analýzy zakotvené v reálném případě uvedu práci Tin-Bor Hui (2004). Autorka se snaží vytvořit teorii vysvětlující, proč se čínský antický geopolitický systém dočkal unifikace pod státem Qin, zatímco moderní evropský geopolitický systém zůstal multipolární. Standardní teorie rovnováhy moci (viz Waltz 1979) předpokládá neúspěšnost pokusů o sjednocení geopolitických systémů v důsledku vyvažování nejsilnějšího státu státy slabšími (tak jako v Evropě). Autorka vychází ze tří tezí. 1. Waltzova teorie je příliš eurocentrická v tom, že zdůrazňuje strukturální tlaky bránící vzniku hegemonie. 2. V návaznosti, studovat čínský systém jako deviantní případ by vedlo k omezení okruhu zkoumaných otázek. A za 3. V případě makrosociálních srovnání, která dělí jak časová, tak prostorová propast, nelze spoléhat na prostou kovarianci, ale je třeba především sledovat srovnatelné kauzální mechanismy. Autorka v prvním kroku zkoumá politický vývoj v Číně a identifikuje

mechanismy, které pomohly překonat vyvažovací úsilí slabších států. Z její analýzy vyplývají dvě zjištění: 1. Mechanismus balancování nejsilnějšího státu se vyskytoval i v Číně. 2. Stát Quin však dokázal zavést úspěšné sebeposilující reformy (masová armáda, efektivní zdanování atd.), které jednak zvětšily jeho sílu, ale především jej zbavily nutnosti spoléhat se na spojence. S těmito zjištěními se vrací k evropskému systému a sleduje jeho vývoj. Hlavní překážkou unifikace evropského systému nebyly strukturální tlaky, ale především (z dlouhodobého pohledu) sebe-oslabující reformy hlavních mocností (spoléhání na žoldnéře, půjčky, prodávání veřejných úřadů atd.). Evropské mocnosti se tak díky své neefektivitě jednak musely spoléhat na spojence (často měnící strany) a navíc nedokázaly rychle využít nově dobytého území. Jak autorka následně ukazuje, pokud by evropské mocnosti dokázaly napodobit sebe-posilující reformy čínského státu Quin, potom by pravděpodobně dokázaly sjednotit celý evropský systém. Ve výsledku tak tento „zakotvený“ kontrafaktuál autorku přivádí k vytvoření nové „dynamické“ teorie. Ta sice zahrnuje starší strukturalistickou Waltzovu (1979) teorii, ale systematicky jí doplňuje o interakci s vnitřními strategiemi států vedoucími buď k dlouhodobému snížení, anebo zvýšení jejich schopnosti mobilizovat zdroje z (vlastního i dobytého území). Obecné strukturální tlaky působí ve většině geopolitických systémů, ale jejich význam je omezen, či zvýrazněn adaptačními strategiemi jednotlivých mocností (Tin Bor-Hui 2004).

4. Možnosti prolínání kvalitativních a kvantitativních výzkumů

Jedním ze způsobů, jak zesílit věrohodnost výzkumu, je provázání několika různých metodologií. Doplníme-li výsledky kvantitativní analýzy o výsledky kvalitativní analýzy (*a vice versa*), zkombinujeme externí validitu statistické studie s interní validitou případové studie. Statistické metody také umožňují identifikovat vhodný případ ke studiu (diskusi takových technik dává Gerring, Seawright 2008) a následná případová studie může identifikovat proměnné, které bude zpětně zkoumat statistická analýza. V tomto druhém pojetí tak nejde jen o dva paralelní výzkumné styly, nýbrž o vzájemně se prolínající metody. Je však třeba zdůraznit, že ne vždy lze prolnout statistiku a případové studie. Hlavní omezení leží v počtu případů a v kontinuální povaze proměnných.

Příkladem standardního navázání statistické analýzy a případových studií je Lyall, Wilson (2009). Autoři zkoumali, proč moderní armády nedokážou využít svou převahu a porazit „lidová povstání“. Jejich poměrně unikátní hypotéza tvrdí, že moderní mechanizované armády uzavřené ve svých bojových vozidlech ztrácejí kontakt s populací a tím přicházejí o zdroj klíčových informací nezbytných k poražení povstalců. V první části autoři statisticky testují svou hypotézu na datech z posledních 150 let protipovstaleckých válek. Aby zesílili svou tezi, přistupují ve druhé fázi ke dvoupřípadové studii. Vybírají si dvě americké divize (1. pěší a 101. výsadkovou) nedávno působící v Iráku a sledují jejich úspěšnost v protipovstaleckém boji. Divize sloužily zhruba ve stejný čas ve velmi podobném prostředí, přičemž lze říci, že 101. divize měla o něco náročnější úlohu (větší kontrolovaný prostor a populace). Obě divize se významně liší v jediné věci – v míře mechanizace (tedy vysvětlující proměnné).

Zatímco 1. pěší lze popsat jako těžkou tankovou divizi, 101. výsadková je lehkým pěším útvarem s omezenými transportními kapacitami. Vzhledem k tomu, že obecný kontext zůstává stejný, lze považovat odlišnou úroveň mechanizace za skutečnou příčinu vyšší efektivity 101. výsadkové v protipovstaleckém boji, čímž se potvrzuje hypotéza autorů.

Náročnější způsob prolínání případové a komparativní studie a statistické analýzy propaguje Gerring (2007) a Gerring, Seawright (2008), kteří statistickou analýzu využívají k samotnému výběru případů pro kvalitativní výzkum. Za mimořádně zajímavou strategii lze považovat „*path-way case*“ (Gerring 2007). Jde o případ, u kterého lze očekávat extrémní vliv vysvětlující proměnné. Tento případ nejlépe umožňuje objasnit působení kauzálního mechanismu. Fakt, že se u tohoto případu projevuje vysvětlující proměnná v její relativně čisté podobě, umožňuje daný případ vnímat jako obdobu „laboratorního experimentu“. Chceme-li implementovat výběr „*path-way*“ případu na množině dat s kontinuálními proměnnými, potom se dle Gerringa (2007, s. 242) bude výběr sestávat ze dvou kroků. Za prvé, sestavíme tabulku reziduálů jednotlivých případů, a to pro dva modely (viz rovnice 1 a 2). Jedná se o modely veskrze totožné s tím rozdílem, že první model vypouští vysvětlující (zájmovou) proměnnou (X_1).

$$\text{Rovnice} \quad \begin{array}{l} 1) Y = \textit{konstanta} + X_2 + \textit{Rez}_{\textit{redukovany}} \\ 2) Y = \textit{konstanta} + X_2 + X_1 + \textit{Rez}_{\textit{plny}}, \end{array}$$

kde *Rez* – reziduál, upraveno dle Gerring (2007, s. 242).

Ve druhém kroku hledáme pomocí reziduálů případ, který vykazuje největší rozdíl mezi reziduálem z modelu dvě (redukováného) a modelu jedna (neredukovaného – operujícího s proměnnou X_1). Základním předpokladem samozřejmě je, že reziduál modelu neredukovaného by měl být co nejmenší a naopak v případě modelu redukováného co největší. Hodnota reziduálu z redukováného modelu musí být větší než z modelu neredukovaného (viz rovnice 3). Právě u tohoto případu zřejmě zájmová proměnná (X_1) hrála mimořádně výraznou roli a lze tedy očekávat, že by takový případ po podrobném zkoumání měl osvětlit působení kauzálního mechanismu. Uvedená strategie výběru umožňuje zodpovědět otázku „jak přesně působí kauzální mechanismus“, kterou lze jistě považovat za zásadní i v návaznosti na Sayerovo (1992) volání po odhalování příčinnosti a ne jen pouhých korelací. Opět upozorním, že uvedený příklad nemusí být obecně typickým, naopak spíše bude extrémním reprezentantem zkoumané množiny dat.

$$\text{Rovnice} \quad \begin{array}{l} 3) \textit{„Pathway“} = | \textit{Rez}_{\textit{redukovany}} - \textit{Rez}_{\textit{plny}} |, \\ \textit{pokud} | \textit{Rez}_{\textit{redukovany}} | > | \textit{Rez}_{\textit{plny}} | \end{array}$$

(upraveno dle Gerring 2007, s. 243).

V nedávné době sice byly publikovány studie využívající tento nový postup (Gerring a kol. 2011; Taylor, Botea 2008), nicméně v obou případech se jednalo o využití metody „*pathway case*“ na dichotomní proměnné. V podstatě tak byly využity eliminační techniky snažící se vytipovat případy s malým vlivem kontrolních proměnných, což lze považovat za sofistikovanější verzi „*plausibility probe*“ (viz výše).

5. Případové studie, silné a slabé stránky

Případové a komparativní studie nelze vnímat jako všespasitelný nástroj vědeckého poznání. Stejně jako další metody mají své slabé a silné stránky. Mezi slabiny lze řadit (1) problematickou externí validitu, (2) vyšší míru subjektivnosti při interpretaci výsledků, kterou lze vnímat jako jeden z důvodů obecně nižší reliability případové a komparativní studie ve srovnání s kvantitativními studiemi a také (3) tendenci vybírat případy na závislé proměnné (tj. případy vykazující pouze vysoké hodnoty na této proměnné), čímž dochází k tendenci potvrzovat (generovat) neplatné teorie. Mezi silné stránky naopak patří (1) možnost hlubšího vhledu do problematiky a tím i přesnějšího uchopení klíčových konceptů, (2) možnost eliminovat chybu měření důkladnějším studiem, (3) dále přesnější specifikaci kauzálního mechanismu a (4) v neposlední řadě i zajímavost a srozumitelnost širokému okruhu čtenářů, což je aspekt, kterým ani formálně matematické, ani statistické metody nedisponují.

V případě slabých stránek se jako nejzásadnější jeví omezená externí validita.⁸ Malý počet případů jakoby znemožňoval dosažení vysoké externí validity, neboť nelze zajistit „typičnost“ případů, což se zejména týká induktivního výzkumu. Tento slabý bod akceptují i zastánci případových studií (Gerring 2004; George, Bennet 2005 aj.). V jejich pohledu zkrátka interní validita a externí validita stojí ve vzájemně se vylučujícím vztahu. V čerstvém článku však Ruzzete (2012) argumentuje, že uvedený pohled na externí validitu je problematický, neboť se opírá o výše zmíněný koncept typičnosti, který však nelze jednoznačně ztotožnit s konceptem externí validity. Autorka navrhuje místo toho se soustředit na otázku „srovnatelnosti (*comparability*)“ případových studií. Srovnatelnost se opírá o identifikování kauzálních mechanismů, jejichž působení lze očekávat i mimo původní výzkumný kontext. Externí validita pojímaná jako srovnatelnost tak přestává být mimořádně slabým prvkem případových studií.

Podcenit nelze ani otázku vyšší subjektivnosti závěrů případových studií. Nicméně, mám za to (v návaznosti na Gerringa 2012a, s. 19), že tento problém více spadá do oblasti deskripce, než kauzální inference. Nicméně, chceme-li se případné zaujatosti vyhnout, nejlepším protiopatřením je dle mého názoru explicitnost. Explicitnost v účelu studie, v teoretickém ukotvení a také v implikacích našich zjištění. Tak totiž otevíráme prostor pro jasnou diskusi a kritiku, čímž se přinejmenším v dlouhodobém pohledu omezuje případné negativní působení subjektivismu.

Třetí zmíněný problém, tedy výběr případů pouze s pozitivním výsledkem (či jinak řečeno, výběr na závislé proměnné) jistě nelze přejít.⁹ V tomto případě však musíme naopak vidět, že statistici mají tendenci pracovat i s případy, které jsou zcela irelevantní. Vyplývá, že zatímco případové studie mají tendenci k potvrzování neplatných hypotéz, statistické studie naopak mnohdy zamítají i platné hypotézy díky zředění nerelevantními daty. Další problémy pro

⁸ Zatímco interní validita referuje k platnosti hypotézy v kontextu daného případu, externí k možnosti přenést určitou hypotézu mimo studovaný případ. Například, nakolik lze závěry laboratorního testu převést do normálního prostředí.

⁹ Jak připomíná Van Evera (1997, s. 46–47), uvedený problém mizí, provádíme-li „*process tracing*“, případ má značnou vnitropřípadovou varianci na závislé proměnné (provádíme-li vnitro případové srovnání), nebo když známe průměrné hodnoty populace (například při studiu deviantních případů).

statistické studie vyvstávají v důsledku výskytu ekvifinality, která obvykle vede k neschopnosti statisticky potvrdit (opět zředěné) kauzální mechanismy (viz Laitin 2006, s. 51). Uvedené problémy mají svá alespoň parciální řešení, avšak zde se zaměřím jen na případové studie. Se zajímavým řešením přišli Mahoney, Goertz (2004), když navrhuji metodický postup pro výběr případů, které nesou nulovou hodnotu na závislé proměnné. Klíčem je omezit výběr na případy, kde existuje určitá možnost pozitivní hodnoty na závislé proměnné. Tj. výzkumník by měl pozorně pátrat po případech, kde by teorie očekávala (umožňovala) pozitivní výstup, ale kde se nedostavil. A takové případy by měl podrobit detailnímu zkoumání. Výsledkem může být jak zpochybnění teorie, tak její doplnění o některé nezbytné podmínky, či nalezení nadřazeného kauzálního mechanismu. Predeterminované případy, kdy v zásadě neexistuje možnost jiného než nulového výsledku, nemají samozřejmě ve vztahu k testované teorii valný význam a vzhledem k časové náročnosti případových studií by pouze odčerpávaly pracovní kapacitu a zdroje.

I přes výše zmíněnou kritiku vidím několik silných stránek případové a komparativní studie. Za zásadní považuji hlubší vhled do problematiky. Tuto výhodu lze zužitkovat hned několika způsoby. Nabízí se pečlivější konceptualizace klíčových faktorů a související možnost přesnějšího podchycení těch proměnných, které nelze jednoduše kvantifikovat. V sociálních vědách mnohdy operujeme v situaci značné chybovosti databází (k odlišnostem databází válek viz Tomeš 2008). Otázkou je, zda taková chybovost zejména při malé velikosti populací nepodkopává přínos statistických metod. Případové studie sice lze kritizovat za snahu zobecnit z velmi malého vzorku, na druhou stranu je tento aspekt vyvážen mnohdy menší chybou v měření, či přesnější konceptualizací a operacionalizací proměnných.

Třetí zásadní výhodu případových studií vidím v možnostech kauzální inference, která je běžně nedostupná statistickým metodám. V tomto případě zejména metoda „*process tracing*“ nabízí způsob, jak přesněji specifikovat a případně vyvrátit postulovaný kauzální mechanismus (viz George, Bennett 2005). Tato silná stránka případových studií zůstává zachována i tam, kde jinak lze poměrně úspěšně použít statistické metody (viz předchozí sekce). Zároveň je však třeba varovat, že není zdaleka tak snadné naplnit požadavky na kvalitní kvalitativní výzkum a ani jeho naplnění nezaručuje úspěch ve specifikaci kauzálních mechanismů.

Čtvrtou významnou výhodu případové a komparativní studie spatřuji v jejich zajímavosti a přístupnosti velkému okruhu čtenářů. Zatímco pokročilé statistické metody vyžadují dobrou orientaci v samotné technice statistických metod, s vždy poněkud pochybnou (a často nekontrolovatelnou) kvalitou dat a matematické modelování tíhne k určité bezobsažnosti, případové studie mohou být jak empiricky bohaté, tak přístupné velkému okruhu čtenářů. Přitom velký čtenářský potenciál lze vyzdvihovat hned ze tří důvodů. (1) Větší okruh čtenářů (například ze strany historiků, etnologů atp.) zvyšuje možnost jak kritiky, tak využití práce mimo původní obor. (2) Široká přístupnost usnadňuje kontakt s praxí. Zatímco případové studie mohou být poměrně snadno kriticky čteny a následně i prakticky využívány decisní sférou, v případě prací stavících na pokročilých matematických metodách obvykle chybí možnost přímého přenosu poznatků bez využití matematicky zdatných specialistů interpretujících tyto studie pro potřeby decisní sféry. Případové a komparativní studie tak mohou

mnohem snadněji ovlivňovat veřejnou debatu, než práce stavící na jiných metodách. (iii) Fakt, že případové studie mohou být dobře napsány, může zvýšit zájem o problematiku u laické veřejnosti, včetně středoškolských studentů, o které nakonec geografie soupeří s jinými obory. Ačkoliv sám sebe řadím do (zjednodušeně) naturalistického proudu v sociálních vědách, jsem přesvědčen, že sociální věda musí být zajímavá, chytlavá a společensky relevantní. Jakmile by sociální věda ztratila svou zajímavost, stala by se jen chudou příbuznou přírodních věd.

6. Závěr

Případové studie nelze považovat za méněcenný či snad výlučně „postmoderní“ styl poznávání, neboť i neopozitivisté těchto metod využívají. Aby se však nekrčily v metodickém koutku utiskovány statistickými metodami, je nezbytné vnést alespoň základní řád jak do výběru případů, tak do samotného provádění testů a následné generalizace výsledků. Pokud statistika vybírá případy náhodně se snahou o simulaci základního souboru, potom případové studie naopak vybírají případy strategicky a se snahou omezit náhodu na minimum. Jenom takový postup umožňuje maximalizovat vysvětlovací páku jednoho, či několika málo případů. Jakmile strategický výběr pustíme ze zřetele, okamžitě se dostáváme do pasti idiografického výzkumu s velmi omezenou generalizační silou. Důraz na strategický výběr se pojí s důrazem na teoretický rozvoj. Jsou to právě kauzální teorie, které poskytují základ pro formulování strategie výběru. Proto ať při testování teorií či snaze o jejich generování se vždy musíme zamýšlet, jaký vztah má náš případ k teorii. Čím je vztah těsnější, tím lépe. Důraz na teorie vyplývá ze tří skutečností: (1) teorie umožňují kumulaci poznání, (2) teorie jsou nezbytné pro kontakt s praxí (Krugman 2011) a (3) přinejmenším česká geografie se nenaučila s teoriemi pracovat, a proto se jim musíme o to více věnovat. Pokud totiž akceptujeme (všechny) teorie jako předem platné, potom s sebou zřejmě vláčíme některé populární, ale v jiných disciplínách zjevně vyvrácené teorie. Tím jednak vystavujeme náš výzkum potencionálně zdrcující kritice, ale především tím ztrácíme možnost tvrdě kritizovat (nebo obhajovat) teorie z jiných disciplín. Ve výsledku pak pozbýváme schopnost zásadně ovlivnit okolní disciplíny, což rozhodně nezlepšuje postavení geografie jako oboru.¹⁰

Čeští geografové sice využívají případové studie, ale obvykle nevytěží jejich potenciál. Nechuť k odvážnějším generalizacím nahrazuje hrdé ohlašování lokálních specifik. Domnívám se, že často je na vině nedocnění problematiky výzkumného designu. Například Blažek et al. (2011, s. 1279) sice říkají, že (obecně): „vystává potřeba testovat teoretické koncepty (regionálních inovačních systémů) v odlišných kontextech“, ale již explicitně neříkají, zda článek představuje takový test a jakou má sílu. Navíc výběr případových studií (Praha a Ostrava) je odůvodněn pouze částečně. V úvodu sice lze nalézt odkaz na postkomunistický kontext, ale čtenář je ponechán v nejistotě, zda neexistují lepší případy (zejména mimo Česko). Proto ani v závěru nezjistíme, zda získané

¹⁰ Pro účely výuky kvalitativních metod na základě osobní zkušenosti doporučuji mimořádně přístupného Van Everu (1997) pro bakalářský stupeň, komplexnějšího Gerringa (2012b) a George, Bennetta (2005) pro magisterský respektive doktorský stupeň.

(bezesporu zajímavé) výsledky lze očekávat i v jiných postkomunistických zemích. I díky tomu pak není příliš jasné, jaký význam mají zjištění článku vzhledem ke zkoumaným teoriím. Zároveň zdůrazňuji, že uvedené problémy rozhodně nejsou ojedinělé, naopak spíše je lze považovat za systémový problém české a částečně i světové geografie. Cesta k nápravě vede přes (1) explicitnost v účelu studií (např. zda provádíme deskriptivní anebo kauzální inferenci), (2) metodologickou uvědomělost a (3) odvalu zpochybnit známé teorie nejenom ve velmi úzkém lokálním kontextu. Tento článek se pokoušel přispět zejména ke druhému bodu. V daném rozsahu bylo nezbytné zaměřit se jen na určité metody a vypustit diskusi řady sporných míst. Proto je třeba tento článek vnímat pouze jako odrazový můstek do velmi rozsáhlé problematiky a literatury. Budeme-li dlouhodobě přehlížet metodologický rozvoj ostatních disciplín, ztratíme zanedlouho konkurenceschopnost tváří v tvář sofistikovanějším oborům.

Autor děkuje Janu Ženkovi za podnět k napsání tohoto článku a zároveň děkuje Martinu Hamplovi za cenné připomínky k tomuto článku.

Literatura:

- BECKER, G. (1996): *Accounting for Tastes*, Harvard University Press, Cambridge, 292 s.
- BENNETT, A., ELMAN, C. (2007): Case study methods in the international relations subfield. *Comparative Political Studies*, 40, č. 2, s. 170–194.
- BIDDLE, S. (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton University Press, Princeton, 337 s.
- BLAŽEK, J. et al. (2011): Where Does the Knowledge for Knowledge-intensive Industries Come From? The Case of Biotech in Prague and ICT in Ostrava, *European Planning Studies*, 19, č. 7, s. 1277–1303.
- BRAUMOELLER, B., GOERTZ, G. (2000): The methodology of necessary conditions. *American Journal of Political Science*, 44, č. 4, s. 844–858.
- BREZNITZ, S. (2011): Improving or Impairing? Following Technology Transfer Changes at the University of Cambridge. *Regional Studies*, 45, č. 4, s. 463–478.
- COLLIER, D. (2011): Understanding Process Tracing. *PS Political science and politics*, 44, č. 4, s. 823–830.
- DENZIN, N., LINCOLN, Y., eds. (2000): *Handbook of Qualitative Research*. Sage, London, 1143 s.
- DOSTÁL, P., AKCALI, E., ANTONSICH, M. (2011): Turkey's Bid for European Union Membership: Between "Thick" and "Thin" Conceptions of Europe. *Eurasian Geography and Economics*, 52, č. 2, s. 196–216.
- ECKSTEIN, H. (1975): Case Study and Theory in Political Science. In: Greenstein, F., Polsby, N. (eds.): *The Handbook of Political Science*, Addison-Wesley, Reading, s. 79–138.
- FEARON, J. (1991): Counterfactuals and hypothesis testing. *World Politics*, 43, č. 2, s. 169–195.
- FLYVBJERG, B. (2006): Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12, č. 2, s. 219–245.
- FRIEDMAN, M. (1953): *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago, 334 s.
- GEORGE, A., BENNETT, A. (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press, Cambridge, 350 s.
- GERRING, J. (1999): What Makes a Concept Good? An Integrated Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences. *Polity* 31, č. 3, s. 357–393.
- GERRING, J. (2004): What is a Case Study and What is it Good For? *American Political Science Review*, 98, č. 2, s. 341–354.
- GERRING, J. (2006): Single Outcome Studies, A Methodological Primer, *International Sociology*, 21, č. 5, s. 707–734.

- GERRING, J. (2007): Is There a (Viable) Crucial-Case Method? *Comparative Political Studies* 40, č. 3, s. 231–253.
- GERRING, J., SEAWRIGHT, J. (2008): Case Selection Techniques in Case Study Research, A Menu of Qualitative and Quantitative Options. *Political Research Quarterly*, 61, č. 2, s. 294–308.
- GERRING, J., KINGSTONE, P., LANGE, M., SINHA A. (2011): Democracy, History, and Economic Performance: A Case-Study Approach. *World Development*, 39, č. 4, s. 1735–1748.
- GERRING, J. (2012a): Mere Description. *British Journal of Political Science*, forthcoming, doi:10.1017/S0007123412000130, 26 s.
- GERRING, J. (2012b): *Social Science Methodology*, 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 522 s.
- GLASER, C. (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton University Press, Princeton, 328 s.
- GOUREVITCH, P. (1978): The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein. *Comparative Politics*, 10, č. 3, s. 419–438.
- HAMPL, M. (2008): Nomotetická nebo idiografická geografie: alternativnost nebo komplementarita? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, s. 19–31.
- CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periférií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 223–246.
- JELEN, L. (2009): Změny etnické struktury v kavkazském regionu od konce 80. let: Primární statistický rozbor. *Geografie*, 114, č. 2, s. 130–144.
- KING, G., KEOHANE, R., VERBA, S. (1994): *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press, Princeton, 300 s.
- KRUGMAN, P. (2011): The New Economic Geography, Now Middle-aged. *Regional Studies*, 45, č. 1, s. 1–7.
- KRUGMAN, P. (1979): Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9, s. 469–479.
- LAITIN (2006): The Perestroikan Challenge to Social Science. In: Schram, S., Caterino, B. *Making Political Science Matter*, New York University Press, New York, s. 33–55.
- LEVY, J. (2008a): Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference. *Conflict Management and Peace Science*, 25, č. 1, s. 1–18.
- LEVY, J. (2008b): Counterfactuals and Case Studies. In: Steffensmeier, J., Brady, H., Collier, D. (eds). *Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford University Press, New York, s. 627–644.
- LIJPHART, A. (1971): Comparative Politics and Comparative Method. *The American Political Science Review*, 65, č. 3, s. 682–693.
- LING, C., DALE, A. (2011): Nature, place and the creative class: Three Canadian case studies. *Landscape and Urban Planning*, 99, č. 3–4, s. 239–247.
- LYALL, J. WILSON, I. (2009): Rage Against the Machines: Explaining Outcomes in Counterinsurgency Wars. *International Organization*, 63, č. 1, s. 67–106.
- MACDONALD, P. (2003): Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory. *American Political Science Review*, 97, č. 4, s. 551–565.
- MAHONEY, J., GOERTZ, D. (2004): The Possibility Principle: Choosing Negative Cases in Comparative Research. *American Political Science Review*, 98, č. 4, s. 653–669.
- MARTIN, R. A SUNLEY, P. (2011): The new economic geography and policy relevance. *Journal of Economic Geography*, 11, č. 2 s. 357–369.
- MEARSHEIMER, J. (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. Norton & company, New York, 555 s.
- MESQUITA DE, B. et al. (2003): *Logic of Political Survival*, MIT Press, Cambridge, 550 s.
- MOE, T. (1979): On the Scientific Status of Rational Models. *American Journal of Political Science*, 23, č. 1, s. 215–243.
- OLSON, M., ZECKHAUSER, R. (1966): An Economic Theory of Alliances. *The Review of Economics and Statistics*, 48, č. 3, s. 266–279.
- PAVLÍNEK, P., ŽENKA, J. (2010): The 2008–2009 automotive industry crisis and regional unemployment in Central Europe, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, č. 3, s. 349–365.

- PAVLÍNEK, P., ŽENKA, J. (2011): Upgrading in the automotive industry: firm-level evidence from Central Europe, *Journal of Economic Geography*, 11, č. 3, s. 559–586.
- PORTER, M. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York, 896 s.
- RUZZENE, A. (2012): Drawing Lessons from Case Studies by Enhancing Comparability. *Philosophy of the Social Sciences*, 42, č. 1, s. 99–120.
- SAYER, A. (1992): *Method in Social Science*. Routledge, London, 313 s.
- SAYER, A. (2000): *Realism and Social Science*. Sage Publications, London, 224 s.
- SILVERMAN, D. (2011): *Interpreting Qualitative Data*. Sage, London, 520 s.
- SKOCPOL, T. (1979): *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press, New York, 407 s.
- SÝKORA, L. (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, 60, č. 3, s. 299–315.
- TAYLOR, B., BOTEVA, R. (2008): Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10, č. 1, s. 27–56.
- TIN BOR-HUI, V. (2004): Toward a dynamic theory of international politics: Insights from comparing ancient China and early modern Europe. *International Organization*, 58, č. 1, s. 175–205.
- TOMEŠ, J. (2008): *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra soc. geografie a reg. rozvoje, Praha.
- VAN EVERA, S. (1997): *Guide to Methods for Students of Political Science*. Cornell University Press, Ithaca, 136 s.
- WALLERSTEIN, I. (1974): *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, 410 s.
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Waveland Press, Illinois, 251 s.
- ŽENKA, J. (2008): Geografie, Riziko delokalizace zpracovatelského průmyslu Česka: Regionální aspekty. *Geografie*, 113, č. 1, s. 1–19.

S u m m a r y

QUALITATIVE METHODS, IS THERE SOMETHING NEW TO LEARN FOR CZECH GEOGRAPHY?

The article tries to change the perception of qualitative methods as a tool of postmodern and idiographic science. This position, held implicitly by geographers, is seen as problematic, because it leads to (i) misperception of qualitative methodology and (ii) it creates bad practices when qualitative methods are used. Within the larger family of qualitative methods, case study methods are selected for further investigation. However, it is important to note that the article implicitly builds on naturalistic conception of social science and hence it is oriented toward partisans of neopositivist or scientific-realist epistemologies.

The first goal of the article is to show, that case studies represent an important tool of nomothetic social science along with statistical and formal methods. The term “nomothetic” is understood as a will to generalize results from researched case (or group of cases) to a broader family of (similar) cases. Therefore even small *N* studies can (under certain circumstances) claim nomothetic aspirations. However, it is necessary to understand that “a case” is a member of a wider family of similar units. This conception of a case has surrounded recent boom of methodological articles and books within the field of International Relations, political science and sociology. In startling contrast to the “case study wave” in fore mentioned fields, geography has by a large part neglected this issue. This neglect has led to a situation when a vast majority of case studies of (Czech) geographers tend to be atheoretical, or follow a theoretical framework without explicit attempt to test this framework. On the other hand, there is a grave lack of theory generating or theory testing case studies.

Second goal of the article is to present several strategies of case study research and to accompany the description of these strategies with some examples of its successful employment in actual research. The first part deals with theory testing. Most-likely and least-likely tests and plausibility probe are introduced. Cases for detailed study are not selected because of their typicality – a concept favored by statisticians – but because of their extreme potential for confirmation or disconfirmation of a theory under study. Second part is aimed at theory

generating and presents strategies of (i) extreme values on the dependent variable and (ii) counterfactual analysis.

However, the best possible research design should incorporate quantitative and qualitative methods. An example of such methodological marriage is demonstrated on path-way case selection technique. It uses statistical analysis for a selection of the case, where it is possible to expect almost laboratory condition in favor of postulated causal mechanism. Optimally, this one case must be qualitatively explored, if we want to investigate the causal mechanism. All other cases were much more influenced by other mechanisms and thus logically any attempt to study (pure) causal mechanism in these suboptimal cases will face significant hurdles.

Case study methods have some inherent strengths and weakness. Among its weakness pertain a higher subjectivity of results, lower external validity and tendency to choose cases according to the dependent variable. On the other hand case study research design holds several advantages. First of all, qualitative analysis can provide much more focused and precise analysis with better conceptualization of the key concepts and variables. As a consequence it is possible to minimize measurement error. A very important strength of case studies is their ability to specify and test causal mechanism, which is a serious problem for statistical studies. Finally, case studies are usually accessible to a large body of scholars and general public. Logically, case studies can promote research outputs outside of the academia, which is an important precondition for practical relevance of social science. Given that, methodology of case studies must be reconsidered among geographers. It is a surprisingly powerful tool for nomothetic science, however, it demands a very careful application of the logic and strategies of case selection.

Fig. 1 – A nomothetic research. In figure, from the top: set of phenomenon, investigated sub-set of phenomenon A, generalisation.

Fig. 2 – From Plausibility Probe to the extreme tests. X axis – optimality of conditions (min–max), Y axis – left: phase of the research (early – mature). Empty/full circle – Dis/confirmation of the postulated relationship.

Fig. 3 – Generalising ability in relation to optimality conditions. X axis – optimality of conditions (min–max). Y axis – left: case, right: scope of generalization (very limited, limited average, large). Empty/full circle – Dis/confirmation of the postulated relationship. Arrow represents a direction of the generalization; its range can be associated with the significance of the generalization.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: kofron@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 10. 2. 2012; do tisku bylo přijato 20. 7. 2012.

Citační vzor:

KOFRON, J. (2012): Kvalitativní metody jako nástroj nomotického poznání, aneb má se česká geografie co učit? *Geografie*, 117, č. 3, s. 308–328.